

Dijital Kapitalizm ve Kültür Endüstrisine Karşı Diyalojik Özgürleşme: Eğitim ve İletişim Pratiklerine Eleştirel Bir Bakış

Aslıhan Hancı¹

Nesnelerin interneti ve yapay zekâ teknolojileri üzerine tartışmalar sürerken, bu gelişmelerin toplumsal yaşamı, ekonomik yapıları ve insani etkinlikleri nasıl dönüştüreceği henüz bütünüyle kavranamamışken, üretken yapay zekâya ilişkin yeni tartışmalar da gündeme gelmeye başladı. Dijital alandaki gelişmelerin hızına yetişilemiyor. Nitekim yeni teknolojiler kısa sürede gündelik yaşam pratiklerine nüfuz ederken, gezegensel ölçekte yaşanan ekolojik ve toplumsal krizler, insanlığın farklı “Dünya”larda yaşama ya da yaşayamama mücadelesini sürdürmelerine yol açıyor. Savaşlar, zorunlu göçler, açlık, yangınlar ve benzeri önlenemez felaketler nedeniyle çok sayıda canlı yaşamlarını kaybetmeye devam ediyor. Üstelik “kötü şans”, “aksilik” ya da “ihmal” olarak adlandırılan pek çok olgunun ardında, aslında iktidar ilişkileri, rant arayışları ve kâr maksimizasyonu yatıyor. Buna rağmen, yaşamdan koparılan insan ve diğer canlı varlıkların çokluğu dahi, insanları dijitalleşme üzerinden kendini yeniden üreten kapitalizmi durup düşünmeye sevk etmiyor.

Yerkürenin gerçekliğinde olan biten her şeye karşın dijital teknolojilerin, yapay zekâların gelişimi, daha da ‘üretken’ veya ‘yararlı’ olanların ortaya çıkışı, yeni iletişim platformlarının kurulmasıyla dijital kapitalizm, her şeyden muaf olarak saltanatını (tiranlığını) sürdürüyor. Diğer bir deyişle, kapitalizmin bu alana bağımlılığı artarak gelişiyor. Bu bağımlılık ilişkisi gündelik yaşamdan toplumsal yaşama, üretime, ekonomiye, kültürel öğelere, alışkanlıklara kadar taşınıyor. Böylece yaşamın her alanına nüfuz eden dijitalizm, iletişim biçimlerini ve düşünme yollarını değiştirerek sosyal ilişkilerden öğrenme süreçlerine kadar pek çok alanda çok katmanlı dönüşümlere yol açıyor. Bu dönüşümleri içine alan yeni

¹ aslihanci@gmail.com

kapitalizm çağı, “dijital kapitalizm” olarak tanımlanmakta, ekonomik üretim ve tüketim ilişkilerinin ötesinde kültürel üretim biçimlerini de şekillendirmekte; bireylerin kimlik inşası, sosyal etkileşimleri ve özgürleşme olanakları üzerinde belirleyici olmaktadır (Fuchs, 2014; Srnicek, 2017). Frankfurt Okulu’nun kültür endüstrisi eleştirisi, dijital kapitalizmin bu etkilerini anlamak için önemli bir teorik temel sunarken (Adorno & Horkheimer, 1944/2002), günümüzde bu eleştiri hız, erişilebilirlik ve sürekli bağlantılı olma gibi yeni parametrelerle yeniden düşünülmek durumundadır. Dijital dünyada yeni bağımlılık biçimlerine maruz kalan bireyler, aynı zamanda bu ortamları özgürleşme için yeni yollar olarak da değerlendirme şansına sahip olabilirler.

Bağımlılık ve özgürleşme arasındaki bu salınım, özellikle kimlik oluşumu ve eleştirel düşünceyi geliştirme aşamasında olan gençler için özel bir önem taşımaktadır. Gençler, dijital ortamlarda katılım, kendilerini ifade etme olanağı bulurken, diğer yandan farkında olmadan içselleştirdikleri veya kanıksadıkları güç ilişkilerine, bağımlılık ve metalaşan tüketim pratiklerine maruz kalabilmektedirler (Couldry ve Mejias, 2019; van Dijck, Poell ve de Waal, 2018).

Eleştirel pedagoji geleneği, özellikle Paulo Freire’nin diyalojik yaklaşımı, bireylerin dijital çağın karmaşık ilişkiler ağında farkındalık geliştirmesi ve özgürleşme yönünde adımlar atabilmesi için önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Dijital medyanın gençlerin katılım, kimlik ve özgürleşme süreçlerine etkileri literatürde geniş olarak ele alınsa da (Livingstone, 2009; Jenkins, Ito ve Boyd, 2016), bu tartışmalar, onların kendi deneyimlerini görsel ve anlatsal biçimde ifade etme pratiklerine odaklanmamaktadır. Paulo Freire’nin (1970; 2021) diyalojik pedagojisi ise, eleştirel bilincin (conscientização) geliştirilerek kişisel ve toplumsal bağlamın sorgulanmasına ve özgürleşme yönünde özneleşmeye odaklanır. Ancak bu pedagojik yaklaşım, dijital kapitalizmin zamanı hızlandıran ve mekânı aşındıran yapısında (Virilio, 1997) kendini geliştirecek ve yeşertecek yöntemlerini henüz yeterince üretememiştir. Dijitalizmin “şimdi”ye sıkışmış bir deneyim alanı yaratan doğası, bu pedagojik yaklaşımı da sınamakta ve dönüşmeye zorlamaktadır. Dijital teknolojiler, eleştirel diyalog ve öğrenme için yeni platformlar sunabilir fakat eleştirel analiz sürecine dâhil edilmediklerinde süregiden bağımlılık ilişkilerini yeniden üretebilmektedirler. Bu nedenle Freire’nin yaklaşımını dijital çağın getirdikleriyle yeniden düşünmek, hem yaşamsal, hem kuramsal, hem de pedagojik açıdan önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda, gençlerin dijital kapitalizm koşullarında bağımlılık ve özgürleşme deneyimlerini anlamak, yalnızca pedagojik bir mesele olarak değil, aynı zamanda toplumsal bir gereklilik olarak da anlaşılmalıdır. Buradan hareketle bu çalışmada, foto-anlatı yöntemi kullanılarak liseli gençlerin kendi çektikleri fotoğraflar aracılığıyla bu sorun alanı çerçevesindeki deneyimlerini ve düşüncelerini ifade etmelerine odaklanılmıştır. Foto-anlatı yöntemi, hem katılımcıların yaşadıkları bağlamı kendi bakış açılarıyla görünür kılmalarına olanak tanıyan hem de eleştirel analiz ve yaratıcı düşünmeyi teşvik eden bir araştırma yaklaşımı olarak

öne çıkmaktadır (Hauber-Özer, 2025). Bu kapsamda çalışmada, gençlerin dijital kapitalizm ve kültür endüstrisi çerçevesinde oluşan deneyimlerinin, foto-anlatı yöntemiyle ve Freire'nin diyalojik pedagojisi ışığında yeniden değerlendirilmesi ve bu süreçte yaşanan bağımlılık ile özgürleşme arasındaki gerilimin anlaşılmasına çalışılmaktadır.

Çalışmanın teorik çerçevesini dijital kapitalizm ve kültür endüstrisi kavramları ile diyalojik pedagoji yaklaşımı oluşturmuştur. Bu kuramsal çerçevede, gençlerin konuya yaklaşımları ve çözüm önerileri onların çektikleri fotoğraflar üzerinden değerlendirilmiştir. Sosyal açıdan savunmasız veya dezavantajlı grupların seslerini yansıtmada kullanılan foto-anlatı yöntemiyle genç katılımcılar, yaşadıkları deneyimler ve içerisinde bulundukları sosyal bağlamlar hakkında derin bir anlayış kazanabilirler ve bulundukları durumun daha iyi anlaşılmasını sağlayabilirler (Garcia, t.y.). Bu yöntemin gençlerde katılım, eleştirel analiz ve yaratıcı düşünmeyi teşvik ettiği belirtilmektedir (Garcia, t.y.; Barker ve Smith, 2012; Halperin ve Lukin, 2023; Mckee ve ark., 2024). Dolayısıyla bu yaklaşım, gençlerin yaşadıkları sosyal bağlamı kendi bakış açılarıyla temsil etmelerine ve dijital kapitalizmin yarattığı bağımlılık-özgürleşme gerilimini somutlaştırmalarına olanak tanır.

Fotoğrafla anlatı, dijital kapitalizmin gençlerin yaşamları üzerindeki etkilerinin eleştirel bir yaklaşımla ele alınabilmesini kolaylaştırmaktadır (Barker ve Smith, 2012). Ayrıca fotoğraflar, bu etkilerin analizi ve eleştirel değerlendirmesini yapabilme noktasında gençlere güçlendirici bir zemin sağlamaktadır (Nurjanah ve ark., 2024). Dijital dünyaya ilişkin düşüncelerini fotoğraflarla netleştirme ve anlatma deneyimi, onları bu dünyayla baş etme veya ilişkilerini yönetme konularında güçlendirebilir.

Diyalog yoluyla kazanılan eleştirel bilinç ile bulunulan zaman ve mekânın ayırdına vararak kendi varlığının bilincine varan bir özgürleşmeyi vurgulayan Freire pedagojisi, zaman ve mekân algısının kaybolduğu ve her şeyin gelip geçici bir "şimdi"den ibaret olduğu dijital kapitalizm koşullarında zorlanabilir veya geliştirilebilir. Dolayısıyla, zamana yenilmemeyi ya da mekânlara ulaşmayı, mesafeleri kısaltmayı hedefleyen dijital teknolojiler, diyalog ve öğrenme için olanaklar sunabilirler, ancak eleştirel bir anlayış ve diyalojik yaklaşımla öğrenmeye, sosyal ilişkilere dâhil edilmezlerse güç ilişkilerini ve bağımlılıkları pekiştirme riski de taşıyabilirler. Bu ikilik, dijital kapitalizmin Freire'nin eğitim felsefesiyle nasıl etkileşime girdiğini anlamanın merkezinde yer alır.

Bu bağlamda yazıda, Freire pedagojisinin dijital kapitalizm koşullarında nasıl yeniden yorumlanabileceğine dair kuramsal bir tartışma sunmaya ve foto-anlatı yönteminin eleştirel pedagojik süreçlere entegrasyonuna dair bir uygulama örneği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece dijital çağda eleştirel bilincin inşası ve gençlerin özgürleşme potansiyelinin açığa çıkarılması üzerine bir katkıda bulunulması umulmaktadır.

Dijital Kapitalizm

Dijital kapitalizm, dijital teknolojilerin gelişmesiyle tanımlanan 1970'li yıllardan itibaren otomasyon, küreselleşme ve finansallaşma tarafından yönlendirilen ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde uzun vadeli ekonomik durgunluğun ortasında büyük teknoloji şirketlerinin ortaya çıkmasına yol açan ekonomik sistem olarak tanımlanıyor (Staab, 2024). Sistemin ana sermayesini evrensel bilim emeğine (Narin, 2025) dayalı dijital verilerin oluşturduğu ve dijital teknolojiler sayesinde kapitalizmin dönüştüğü bir sistemdir bu. Kullanıcı verileri, kapitalistler tarafından sömürülerek dijital ekonominin yeni üretim, dolaşım ve tüketim biçimlerine yol açacak biçimde işlenirler (Li, 2022). Başlangıcı 1970'lerdeki ekonomik krize dayansa da, dijitalleşmede son 30 yıl içerisinde yaşanan ilerlemenin esası teşkil ettiği söylenebilir. Diğer deyişle 1995'ten bu yana dijitalleşme, toplumsal yaşamın tüm alanlarına ve yaşamın yeniden üretilmesinin tüm aşamalarına, üretimden, dolaşım, dağıtım, lojistik ve tüketime dek analize gerek duyar bir ilerleme göstermektedir (Narin, 2025).

Dan Schiller (1999) dijital kapitalizmin kökenlerini 1970'lerdeki ekonomik krizle ilişkilendirmekle birlikte sonraki yıllarda dijitalleşmenin hız kazanarak toplumsal yaşamın bütün alanlarını dönüştürdüğünü vurgular. İnternetin ticarileşmesi, platform ekonomilerinin yükselişi ve büyük veri tabanlı iş modellerinin gelişmesi, kapitalist yeniden üretimin tüm aşamalarını etkilemiştir. Dijital kapitalizmin son döneminde dikkat ekonomisine dayalı olarak büyüyen dijital platform geliştiricileri benzeri görülmemiş bir teknolojik müttefik de buldular: Büyük Veri ve Yapay Zekâ. Bu platformlar, kullanıcı etkileşimini artırmak için gelişmiş yapay zeka ve büyük veri analitiği kullanarak bir dikkat yakalama ve veri çıkarma döngüsü yaratıyor (González de la Torre et al., 2024). Ancak, bu platformlar için sadece dikkat çekmek de yeterli olmamakta, kullanıcıların bunlara bağlı kalarak, üye veya abone olarak, profil oluşturarak ve benzeri etkinliklerle etkileşim sürekliliğini de sağlamaları gerekmektedir. Söz konusu etkileşim sürekliliği veya veri kaynağı olma durumu, dijital teknoloji kullanıcılarında dijital bağımlılık olarak kendisini gösterir. Dolayısıyla González de la Torre ve arkadaşları (2024) tarafından da belirtildiği gibi, dijital platformlar dikkat ekonomisinde oynadıkları rolleriyle, kişilerin bilişsel güdümlülüğünü artırmaktadırlar ve kullanıcıların bilişsel özerkliğini hedef alarak dikkatlerini metalaştırmakta ve bu durum da dijital kapitalizmin sürdürülebilirliği için kritik bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Dijital kapitalizm kavramına yönelik geliştirilecek yaklaşım veya tutum, eğitim ve güçlendirme dinamiklerini yeniden şekillendirerek Paulo Freire'nin diyalojik pedagojisi içindeki bağımlı olma ya da kurtuluşa, özgürlüğe kavuşma arasındaki salınımın nerede sonlanacağını belirleyebilir; bağımlılık ya da özgürleşme dikotomisinin sonuçlanmasına önemli ölçüde etkide bulunabilir. Zira zıtların birliğini içeren ikilikler hem bu sürecin kendisinde hem de sonucunda belirmektedir. Gelişen dijital dünya, bilgiye erişim, ifade özgürlüğü ve katılım olanakları sunuyor gibi görünse de, bu süreçler çoğu zaman veri sömürüsü,

algoritmik yönlendirme ve dikkat ekonomisine dayalı kontrol mekanizmalarıyla şekillenmektedir (Fuchs, 2014; Lovink, 2019). Bu süreçte katılımcının dijital dünyaya dâhil olmasıyla, kullanım biçimine göre bağımlılık ya da özgürleşme yollarından birine yöneleceği söylenebilir.

Zuboff (2021), “gözetleme kapitalizmi” kavramını, kişisel verilerin dijital platformlar tarafından sömürülmesini ve temelde bireysel özerkliği tehdit etmekte olduğunu anlatmak için kullanmaktadır. “Gözetim kapitalizmi” kavramı, ilk olarak Shoshana Zuboff (2019) tarafından sistematik biçimde tanımlanmış ve bireylerin dijital etkileşimleri sonucunda ortaya çıkan davranışsal verilerin kapitalist piyasalarda metalaştırıldığı ileri sürülmüştür. Zuboff’a göre bu yeni kapitalizm biçimi, insan deneyimini “davranışsal artık” (behavioural surplus) olarak görerek, bu verilerden öngörülse ürünler türetmekte ve bunları reklamcılar gibi üçüncü taraflara satmaktadır. Bu yönüyle gözetim kapitalizmi, yalnızca ekonomik bir yenilik değil, aynı zamanda bireysel özerklik, mahremiyet ve demokratik işleyiş üzerinde yapısal tehditler barındıran bir toplumsal dönüşüm sürecidir (Zuboff, 2019; Harvard Law Review, 2020). Google ve Facebook gibi dijital platform şirketleri, çoğunlukla kullanıcıların açık rızası olmaksızın kişisel verilerin toplanması ve ticarileştirilmesi üzerinden kâr elde etmeleri nedeniyle “gözetim kapitalizmi” (surveillance capitalism) kavramı çerçevesinde incelenmektedir. Bu kapitalizm biçimi, üretim araçlarına dayalı geleneksel ekonomik modellerden farklı olarak, davranışsal verileri temel ekonomik kaynak ve birincil meta haline getirmektedir (Gray, 2019; Giles, 2019; Berra, 2020). Ancak tam da bu sebeple gözetim kapitalizminin söz konusu yapısı, yalnızca ekonomik bir dönüşüm değil, aynı zamanda bireysel mahremiyet, özerklik ve demokratik işleyiş üzerinde derin etkiler yaratabilecek yeni bir toplumsal düzenin oluşumuna da işaret etmektedir.

Konuyla ilgili literatür, gözetim kapitalizmini tarihsel kapitalizm biçimleriyle karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Gray (2019) dijital kapitalizmin sanayi kapitalizmi ile benzer bir mantığa sahip olduğunu, ancak üretim araçlarının fiziksel emekten çok davranışsal veri üzerine kurulu olduğunu vurgular. Gerçekten de sanayileşme döneminde de fabrikalar, yaşam alanlarından ayrı bölgelerde inşa edilmiş, işçi evleri fabrikalara yakın alanlara yapılarak sadece çalışma koşulları değil yaşamları da fabrika üretiminin verimliliği gözetilerek planlanmıştır. Dijital dönemde ise benzer biçimde, fiziksel bağımlılık yerini evden ve farkında olmadan oluşan dijital bağımlılığa bırakmaktadır. Giles (2019) ise gözetim kapitalizminin bireysel özgürlükler açısından doğurduğu risklere dikkat çekerek, bireylerin kendi davranışlarının meta haline geldiği bu süreçte özerkliklerinin giderek aşındığını ifade eder. Benzer biçimde Berra (2020) gözetim kapitalizminin demokratik toplumlarda kamusal alanı yeniden şekillendirdiğini ve yurttaşların siyasal tercihlerini manipüle etme potansiyeline sahip olduğunu belirtmektedir.

Gözetim kapitalizminin etik, politik ve teknolojik boyutları da tartışılmaktadır. Valeriani (2023), bu olguyu Kantçı etik ve faydacılık perspektiflerinden

değerlendirerek bireysel hak ve özgürlükler üzerinde yarattığı gerilimi analiz ederken, Foini (2023), dijital platformların kullanıcı özerkliğini zayıflatma biçimlerine odaklanmaktadır. Ayrıca Wang (2025), giyilebilir teknolojiler üzerinden veri toplamının, bireylerin biyometrik bilgilerinin sömürülmesi yoluyla gözetim kapitalizmini daha içkin ve görünmez kıldığını ileri sürmektedir.

Dijital platformlar, algoritmik yönlendirmelerle kullanıcı verilerini ve tercihlerini etkili bir şekilde metalaştırmak için kullanıcı deneyimlerini kişiselleştirirler ve böylece bireyler hem tüketici hem de ürün olarak ekonomik sistemde yerlerini alırlar (Kılıç, 2024). İnsanların platformlara “erişim izni” karşılığında gönüllü çalışanlara dönüştüğü bu sistemde, bireysel tercihleri, arama motorlarına yazmış olduğu anahtar kavramları Facebook, Google gibi şirketler tarafından büyük kapitalistlere pazarlanmaktadır (Duman ve Çelik; 2023). Sosyal medya ve iletişim uygulamalarının kullanımına ilişkin özel alanın ve kişisel gizliliğin ihlal edilmesi veya etik ilkelere yönelik tartışmalar da dijital egemenliğin başka bir görünümünü oluşturmaktadır (Hancı, 2022). Dolayısıyla dijital kapitalizm, kültürel üretim ve tüketimi teknoloji içerisinde metalaştırarak yeniden şekillendirirken bu dönüşüm, yalnızca içeriği yaymakla kalmayıp kullanıcıları üretici ve tüketici olarak sisteme dâhil etmekte ve geleneksel üretici-tüketici dinamiklerini değiştiren dijital platformların yükselişi ile karakterize olmaktadır.

Sonuç olarak yaşanan dönüşümle birlikte ilgili alanyazın da değerlendirildiğinde, gözetim ya da dijital kapitalizmin yalnızca ekonomik kâr arayışıyla sınırlı kalmadığı, aynı zamanda bireysel duyguların, davranışların ve toplumsal yaşamın bütününe sömürülmesine dayalı yeni bir kapitalist mantık inşa ettiği görülmektedir. Dolayısıyla dijital kapitalizm, hem klasik sanayi kapitalizminin sürekliliğini barındırmakta hem de veri temelli bağımlılık ilişkileri üzerinden yeni bir tahakküm biçimi üretmektedir.

Kültür Endüstrisi

Dijital kapitalizmde “kültür endüstrisi” kavramı bireyleri, tüketen üreticiler olarak görür. Bu bağlamda kültür endüstrisi de sadece içerik değil, aynı zamanda düşünme ve yaşam biçimleri üreten bir sistem haline gelir (Hart, 2010). Bu değişimde teknolojik gelişmeler eşliğinde bilgi, dikkat ve zaman metalaşarak kontrolün ve yönlendirme mekanizmalarının temel araçlarına dönüşmektedir. Dijital çağ, kültür endüstrilerini yeniden tanımlamakta ve bireyleri tüketici ve üretici olarak verilerinin ve dikkatlerinin değerli mallar olduğu bir sürece dâhil etmektedir. Sosyal medya platformları kullanıcıların ilgi ve duygularını yönlendirmek için kişisel verilerini toplayarak dikkati ve zamanı değerli kaynaklara dönüştürmektedir (Kılıç, 2024). Kullanıcıların hem dikkatleri hem de zamanları kendilerinden alınmakta ve bir anlamda çalınarak (Hari, 2022) yerine dijital bağımlılık hediye edilmektedir. Dijital teknolojiler aracılığıyla kültürel eserlerin küresel dolaşımı kolaylaşmakta ve ucuzlaşmakta, böylece bilginin metalaşması hız kazanmaktadır (Hart, 2010).

Modernizm ve dijital kapitalizmden doğan değişimin, kültürün çağdaş toplumda nasıl üretildiği, tüketildiği ve deneyimlendiği konusunda derin etkileri bulunmaktadır. Frankfurt Okulu'nun kurucuları Horkheimer ve Adorno (1944), *Aydınlanmanın Diyalektiği* (Dialectic of Enlightenment, 1944) adlı eserlerinde kültür endüstrisi kavramını tanımlarlar. Buna göre popüler kültür standartlaştırılmış, meta biçiminde üretilerek kitleleri pasifleşmeye yönlendirir. Freire (2021) pedagojisine göre de "Bankacılık" modeliyle bireyler fikirden çok ürün tüketicisi haline getirilir. Bu anlamda kültür endüstrisi ve eğitim sistemlerinin bireyler üzerindeki etkilerinin onları pasif tüketicilere dönüştürme noktasında buluştuğu söylenebilir.

İletişim sistemlerinin toplumların kaderinde nasıl değişiklik yapabileceğine dair yıllar önce "Minerva'nın Baykuşu" başlıklı çok kapsamlı bir konuşma yapan (1944) dönemin önde gelen siyasal iktisatçısı Harold Adams Innis, bilgiyi ileten teknolojilerin bazılarının zaman, bazılarının ise mekân odaklı olduğunu fark etmişti. Zaman odaklı olanlar, ağır ve dayanıklı (kitabeler, mezar taşları, yazılı tabletler) ama az kişiye ulaşabilen niteliktedirler; mekân odaklı olanlar ise mesafeleri azaltarak daha çok alıcıya ulaşabilirler. Hafif ve taşınabilir ancak çabuk yok olabilirler veya silinebilirler (gazeteler, sesli veya görüntülü mesajlar) (Carr, 2025). Bu nedenle kronolojik olarak takip edildiğinde iletişim teknolojileri önce zamana karşı dayanıklı olarak üretilmiş, şimdi ve gelecek arasında bir köprü olmaya çalışmışlardır.

Yazılı basının ortaya çıkışı kalıcılığa dair bir ilerlemeyi temsil eder. Sonra radyo ve TV teknolojileri mekânsal engelleri aşmayı amaçlar. Bugünkü teknolojiler ise hem mekânlar arası mesafeleri aşan hem de zamana karşı duran bir noktaya gelmiştir. Herkes her yerde, her an iletişimde kalabilir, birbirine ve bilgiye ulaşabilir ve aynı zamanda herkes ve her şey kayıt altına alınarak hafif, küçük bir bellekte, platformda veya ağda saklanabilir. Bu nedenle dijital kapitalizm teknolojisinde dert olan ne zaman, ne de mekândır: Önemli olan tek şey "şimdi"dir. Her şey kayıt altında olduğu gibi her şey de bir anda silinir, akar, kayar ve ekrandan çıkar gider. İşte bunu Nicholas Carr "Şimdinin Tiranlığı" olarak tanımlamaktadır (2025). Bu "şimdi"nin egemenliği halinin gençler üzerindeki etkileri önemli ölçüde hissedilmektedir.

Bulunduğu zamana müdahale, değişim ve özneleşme gücü, geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki köprülerin kuruluşu veya kurulamayışı, anın yaşanmasına dalmanın zamanda kaybolmaya ulaşması ve geçmişi anlamanın ya da geleceği kurmanın anlamsızlaşmasına dair özellikler, kendisini 20. yüzyılın başından bu yana dönemler halinde isimlendirilen kuşaklar aracılığıyla da göstermektedir (Erten, 2025): Muhteşem Kuşak (1901-1927), Sessiz Kuşak (1928-1945), Baby Boomer Kuşağı (1946-1964), X Kuşağı (1965-1979), Milenyum Y Kuşağı (1980-1994), Z Kuşağı (1995-2009), Alfa Kuşağı (2010-2024), Beta Kuşağı (2025-2039). Kronolojik izlemede milenyumla birlikte gelen kuşakların giderek dijitalleşen bir dünyaya doğmakta olduğu görülmektedir. Bu dönüşümden dijitalizmin tüketicileri olan bağımlılar ya da dijitalizmi özgürleşme ve var olmak için kullanan

eleştirel bilince ulaşmış bireyler olarak çıkabilme olasılıkları bulunmaktadır. Hangisinin gerçekleşecek olmasıyla ilgili olarak Freire'nin diyalojik pedagoji yaklaşımı önemli bir etkide bulunabilir.

Kültür endüstrisini kavramsallaştırarak eleştirel bir zemine oturtan Frankfurt Okulu, modern kültür endüstrisinin özel ve kamusal yaşam arasındaki sınırları bulanıklaştırdığını, kültürün tekelleşen yapılar üzerinden üretildiğini ve insanların kamusal alanda özgürce düşünme zeminini aşındırdığını ileri sürer (Habermas, 2014). Bu koşullarda özel alan, kamusal alanda kaybolurken kamusal alanın aşınması da birlikte yaşanmaktadır (Hancı, 2017). Zamansal ve mekânsal birleşmeyle özel ve kamusal alanlar da iç içe geçer. Karşıtların birliği, değişimin evrenselliği ve hızı, bilgelikle cehaletin el ele, akılla akıl dışılığın iç içe, ilişkisellik içinde yabancılaşma, hızlı ve anlık iletişim olanağına rağmen iletişimsizliğin en yakıcı hallerini yaşama gibi çelişkilerin bir arada olması, dijital kapitalizm dünyasında tanımlayıcı niteliktedir (Hancı, 2022). Dolayısıyla, Frankfurt Okulu'nun kültür endüstrisi eleştirisi ve dijital kapitalizm kuramı, diyalektik olarak teknolojinin ideolojik işlevini anlamak için teorik bir çerçeve sunarken, Paulo Freire'nin diyalojik pedagojisinden bu sürece alternatif bir iletişim ve öğrenme önerisi de elde edilebilir.

Sanayi kapitalizmi döneminde oluşan ve dijital kapitalizm çağına da gelişerek taşınan kültür endüstrisinin düşünce ve yaşam biçimlerini yönlendirdiği, dijital teknolojilerin ise dikkat ekonomisi ve algoritmik yönlendirme üzerinden kontrol mekanizmaları oluşturduğu bir çağda, eleştirel pedagojik yaklaşımların, bireysel ve toplumsal dönüşüm için önemli bir alternatif sunmakta olduğu söylenmelidir.

Paulo Freire'nin Diyalojik Pedagojisi

Dijital kapitalizm platformları, Freire'nin diyalojik pedagojisini geliştirmek için fırsatlar veya olanaklar sunarken, aynı zamanda önemli zorlukları aşabilmeyi de gerektiriyor. Teknolojik platformlarla ve kültür endüstrisiyle kurulması gereken eleştirel etkileşim ve diyaloglar, teknolojinin bir bağımlılık aracından ziyade bir kurtuluş ve özgürleşme aracı olarak hizmet etmesini sağlamak için gereklidir. Paulo Freire'nin diyalojik pedagojisi, eleştirel bilinç geliştirme ve toplumsal dönüşüm için güçlü bir eğitim yaklaşımı aracılığıyla eğitim sürecinde yaşanan öğretmen-öğrenci arasındaki hiyerarşik ilişkileri yıkıp demokratik diyalog temelli öğrenme ortamları yaratmayı amaçlar (Roberts, 2016). Eğitimde öğretmen-öğrenci arasındaki hiyerarşik ilişki, dijital platformlarda da etkileşimin aktif ve pasif, üreten ve tüketen, verici ve alıcı biçiminde isimlendirilebilecek tarafları arasında yaşanır. Burada mesele hiyerarşiden çok pasif olan tarafın özneleşme, eleştirelilik ve değiştirme iradelerinden azade olarak süreci sürdürmesidir. Freire bu durumun, diyalojik yaklaşımla değiştirilebileceğini söyler. Bu dönüşüm ancak eğitimcilerin ve öğrencilerin dijital kapitalizmin karmaşıklıklarını eleştirel bir şekilde yönlendirmeleri, onun karşısında güçlenmeleri ve sosyal dönüşüme odaklanmalarıyla gerçekleşebilir.

Paulo Freire'nin diyalojik pedagojisinde öğrenen kişi özneleşirken kendi koşullarının ayırımına vararak kendini gerçekleştirme potansiyelini keşfeder. Kamusal alanda özneleşmeyi sağlayacak olan diyalog, eleştirel bilinci ve öğrencilerin kendi eğitimlerine aktif katılımını vurgulayan dönüştürücü bir eğitim yaklaşımıdır. Araştırmalar, Freire'nin diyalojik pedagojisinin beş temel unsur üzerinde yapılandığını göstermektedir: Alçakgönüllülük, umut, inanç, sevgi ve eleştirel düşünce (Dahlgren, 2022). Bu unsurlar etkili ve geliştirici bir diyalog ve diyalojik yaklaşımı oluşturmak için kritik önem taşımaktadır.

Freire'nin pedagojisinin temel ilkeleri olarak sayılabilecek diyalog ve katılım, eleştirel bilinç, bağlamsal öğrenme, kurtuluş ve özgürleşme başlıkları bu yaklaşımı geleneksel eğitim uygulamalarından ayırır. Freire'nin pedagojisi, eğitimcilerin ve öğrencilerin karşılıklı fikir alışverişinde bulundukları ve işbirlikçi bir öğrenme ortamını teşvik ettiği diyaloğa odaklanmıştır. Bu, öğrencilerin pasif bilgi alıcıları olduğu "bankacı modeli" ile tezat oluşturmaktadır (Alexandre ve ark., 2024). Freire, öğrencileri sosyal, politik ve ekonomik koşullarını sorgulamaya ve düşünmeye teşvik ederek eleştirel bilincin gelişimini vurgular. Bu süreç, öğrencileri topluluklarında aktif değişim ajanları olmaları için güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Alexandre ve ark., 2024; Andrade ve ark., 2024). Bağlamsal öğrenme amaçlı olarak müfredat, öğrencilerin kendi gerçeklerini öğrenmeleri için bir başlangıç noktası olarak kullanılarak onların deneyimleriyle ilişkili şekilde tasarlanır. Böylece öğrenciler, eğitim içeriğini kendi yaşamlarına bağlamalarına yardımcı olarak öğrenmeyi daha anlamlı ve dönüştürücü hale getirirler (Alexandre ve ark., 2024). Son olarak, Freire'nin pedagojisi, özerkliği ve kendi kaderini tayin etmeyi teşvik ederek öğrencileri baskıcı yapılardan kurtarmayı amaçlamaktadır. Eğitim, bireylerin adaletsiz sistemlere meydan okumalarını ve değiştirmelerini sağlayan bir sosyal dönüşüm aracı olarak görülmektedir (Castro ve Castro, 2018; Andrade ve ark., 2024).

Genellikle bilginin yukarıdan aşağıya aktarılmasını içeren geleneksel öğretim yöntemlerinin aksine, Freire'nin pedagojisi, öğrencileri bilginin ortak yaratıcıları olarak görerek güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle bu pedagojik yaklaşımda öğrenen ile öğretene arasındaki hiyerarşik ilişkilenden çok, karşılıklı öğrenmeye dayalı yatay bir diyalojik düşünce ve bilgi alış-verişi tanımlanır. Bu yaklaşım eğitimin, bireylerin sosyal gerçeklikleriyle, çevreleriyle eleştirel bir şekilde ilgilenmelerini ve gerçekliklerini dönüştürmeye çabalamalarını, değiştirmek için özne olmalarını sağlayan bir özgürleşme süreci olması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Bu özelliği nedeniyle de önceki yüzyılda ortaya çıkan ve gelişen Freire'nin fikir ve yaklaşımları, 21. yüzyılda da dijital çağın eğitim sorunlarına çözüm sunmaya devam etmektedir (Singh, 2008). Özellikle çevrimiçi eğitim ortamlarında diyalojik yaklaşımların uygulanması konusunda bu kapsamda pek çok yeni araştırma yapılmaktadır (Pietersen, 2022).

Foto-Anlatı Yöntemi ve Bulgular

Bu kuramsal çerçevede, kültür endüstrisi ürünleri ve dijital kapitalizm ile çevrelenmiş lise öğrencilerinin bu süreci nasıl deneyimledikleri, kendileri üzerinde oluşan etkiler ve özgürleşme alanlarına yönelik çözüm önerileri üzerine bir foto anlatı araştırması yapılması planlanmıştır. Foto-anlatı (photovoice), toplumsal adaleti sağlamak amacıyla dezavantajlı grupları güçlendirmeyi ve toplumsal değişimi teşvik etmeyi hedefleyen katılımcı eylem araştırması temelli bir yöntemdir. Bu yaklaşımda katılımcılar pasif birer araştırma nesnesi değil, deneyimlerine dayalı bilgi üreten ortak araştırmacılar olarak sürece aktif şekilde katılır (Hauber-Özer, 2025). Araştırmanın tüm aşamalarında iş birliği, güven, iktidarın paylaşımı ve eleştirel düşünme temel unsurlar olarak öne çıkar. Böylece araştırma süreci demokratikleşebilir ve katılımcıların yaşamlarını çevreleyen anlatıyı kontrol etmelerine olanak tanınır (Pitcher ve Boonzaier, 2023).

Foto-anlatı yöntemi, bireylerin, özellikle çocukların ve gençlerin deneyimlerini ve duygularını temsil eden fotoğraflar çekmelerini sağlayarak aktif katılımı teşvik eder (Bost ve Wingenbach, 2018). Foto-anlatı araştırmalarında konular katılımcılarla işbirliği içinde seçilir, fotoğraflar çekilir ve katılımcılar tarafından çekildikten sonra bunlar üzerine grup tartışmaları yürütülür. Bu tartışmalar, konunun sorunsallaştırılması ve konu hakkında kolektif bir eleştirel perspektif geliştirilmesini amaçlar. Sürecin sonunda ortaya çıkan deneyimler yazılır.

Gönüllü lise öğrencileri ile yapılması planlanan araştırma boyunca Freire'nin diyalojik pedagojisi, özneleşme sürecinin merkezinde yer alan özgürleştirici bir pratik olarak ele alınmıştır. Araştırma sonucunda dijital çağda diyalojik yaklaşımın nasıl inşa edilebileceğine, eğitimde ve iletişimde eleştirel bilinç üretiminin olanaklarına ve öğrenciler üzerindeki izlerin kendi anlatılarıyla ortaya çıkarılmasına, tartışılmasına ve çözüm önerilerine dair bir betimleme elde edilmesine çalışılmıştır.

Bulgular, Freire'nin diyalojik yaklaşımı ile ilişkilendirilerek dijital teknolojilerin özgürleştirici potansiyelinin ne ölçüde gerçekleşebildiği ya da yeni tahakküm biçimleriyle nasıl sınırlandığı sorularına odaklanılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Aşağıda verilen 8 fotoğraf, çalışmaya davet edilen lise öğrencileri tarafından, bu sorular üzerine yaptıkları tartışmalar sonrasında çekilmiştir. Fotoğraf çekiminin ardından gençlerden, bu fotoğrafları yorumlamaları ve ele alınan sorun ile bu fotoğraflar arasında kurdukları bağı anlatmaları istenmiştir.

Fotoğraf 1. Atıştırmalıklar

Bu fotoğrafı çeken **Selin**, sosyal medyanın bu atıştırmalıklar gibi görüldüğünü göstermek istediğini belirtmiştir. Selin, yapılan reklamlar ve marketlerdeki bu görüntülerin kendisinde sürekli bu ürünleri tüketme yönünde bir istek uyandırdığını, aynı şekilde kendisinde ve çevresindeki gençlerde de sürekli sosyal medyada olmak, görünür olmak, beğeni almak, video izlemek isteği olduğunu ifade etmiştir. Ona göre fotoğraftaki fiyat etiketleri sosyal medyada alınan beğeniler veya izlenme/tıklanma sayılarına benzemektedir. Bu platformların da market raflarına benzer şekilde bir alış-veriş yeri olduğunu dile getirmiştir. Selin ile bu sağlıksız atıştırmalıklar yerine markette sağlıklı yiyeceklerin de bulunabileceğine dair yaptığımız konuşma sonucunda eğer sağlıklı yiyecekleri seçerse sağlıksız olanlara karşı isteğinin giderek azalabileceğine değindik. Benzer şekilde sosyal medyanın ve dijital teknolojilerin de sağlıklı ve geliştirici biçimde kullanılabileceğini, bu türden bir sosyal medya kullanımının kendisini de olumsuz etkilerden kurtarabileceği üzerine bir tartışma yürüttük.

Selin'in "atıştırmalıklar" fotoğrafı, karşılaşılan dijital içeriklerin sürekli tüketim arzusu yarattığını ve bu arzunun giderilmesinin bireyde doyumsuzluk oluşturduğunu göstermektedir. Bu bir kısır döngü yaratmakta ve kişiyi bağımlılığa sürüklemektedir. Bu fotoğraf üzerine Selin'le yaptığımız tartışma, Zuboff'un (2021) gözetim kapitalizmi çerçevesinde dijital içerik kullanıcılarının birer "veri tüketicisi" olarak nesneleştiklerine işaret ederken, bu platformların kullanıcıların dikkatlerini mütemadiyen üzerlerine çekerek ve orada tutarak yani dikkat ekonomisi stratejileri kullanarak tüketimi artırma yaklaşımları izlediklerini eleştirel bakışla açığa çıkarmaktadır.

Fotoğraf 2. Çelişkiler

Gülin, bu fotoğrafı dijital platformlarla ilgili yaşadığı çelişkileri anlatmak için çektiğini, tahterevallinin kesişen kolları gibi çelişkilerin dijital medyada her zaman karşısına çıktığını, bunlardan doğru olan yolu seçmenin zorluğunu belirtti. Onunla anlık ve zevkli olanın mı yoksa sürekliliği ve geliştirici olanın mı kendisine daha iyi geleceği üzerine konuştuk. Bunun yanıtını bilemediğini, buna karar vermek için düşünmesi ve iradi bir karar vermek zorunda kaldığını söyledi. Eğer kendisini medyanın sürükleyiciliğine bırakırsa bu iradeyi gösteremeyeceğini, ancak dijital dünyadaki eylemlerinde daha sorgulayıcı yaklaşırsa sürüklenmekten kurtulabileceğine değindik.

Gülin'in tahterevalli fotoğrafı, dijital yaşamla kurulan ilişkinin ikili doğasını, bireyin anlık hazlar ile uzun vadeli gelişim arasında kalışını ve bu süreçte yaptığı tercihlerin karmaşıklığını simgelemektedir. Freire'nin eleştirel bilinç kavramıyla yaklaşıldığında bu ikilikle karşılaşan kişinin sürüklenmeyi bırakıp iradi bir eylemde bulunması beklenir. Diğer bir deyişle bu fotoğraf, bireyin düşünsel olarak özgürleşebilmesi için bir irade geliştirmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Fotoğraf 3. Okul Çıkışı

Esin, bayram töreni alanından dönen arkadaşlarını çektiği bu fotoğrafla ilgili olarak görüntünün kendisine dayanışmanın, arkadaşlığın ve sosyalleşmenin güzel olduğunu hatırlattığını, dijital dünyada arkadaşlık ilişkilerinin bu kadar samimi ve gerçek olamadığını, sanal dünyada karşısına çıkan sosyal ilişkilerin güvensiz, rekabete ve çatışmalara daha fazla açık olduğunu belirtti. Esin ile gerçek sosyal ilişkilerle sanal ilişkiler arasındaki farklar üzerine konuştuk. Gerçek arkadaşlık ilişkilerinin daha çok paylaşımlı ve daha nitelikli yaşanması durumunda sanal dünya ilişkilerine olan eğilimin azalacağını, gerçek sosyal ilişkilerin derinleştirilmesi veya mesafelerin aşılarak sürdürülmesi için de dijital platformların kullanılabileceği üzerine bir tartışma yaptık.

Esin'in "okul çıkışı" temalı fotoğrafı, dijital dünyada kurulan ve karşılaşılan ilişkilerin yüzeysel, geçici ve yapay doğasına karşılık, gerçek yaşamda kurulan fiziksel etkileşim ve gerçek sosyal bağların daha derin ve dönüştürücü olduğunu göstermektedir. Bu durum, Habermas'ın (2014) kamusal alan eleştirisiyle de uyumlu biçimde, dijitalleşen sosyallikte özel alanın da kamusallaştığına, özel ve kamusal alan ayrımının silikleştiğine ve bireyin sosyal gerçeklikle ilişki ve kavrayışında bir kopuş yaşadığına işaret etmektedir.

Fotoğraf 4. Kurumak Yerine Yeşermek

Gülin de doğadaki gözlemlerinin dijital dünya ile yaşadığı çelişkileri anlatması için çok uygun olduğunu düşündüğü için bu fotoğrafı çektiğini, toprağın kuruluğu, doğal zorluklara rağmen çiçek açan canlılığın dijital dünyanın etkilerine karşı gösterdiği direnişi temsil ettiğini ifade etti. Çiçeğin sarıldığı sırgının ise kendisi için bir dayanak anlamına geldiğini, yaşamda dayanacağın, sevgi ile bağlanıp güveneceğin insanlar olursa bu direnişi göstermenin daha kolay ve güvenli olduğunu söyledi. Birlikte yaptığımız tartışmada fotoğraftaki kuru toprağı dijital dünyada kuruyan düşünce zenginliğine benzettik. Gülin’le diyalogumuz, bunun önüne geçilebileceği ve bu dünya daha üretken ve sağlıklı şekilde kullanılabilirse, düşünsel topraklar yeterince suya kavuşursa bu canlılığın daha da güzel ve çok olabileceği üzerine gelişti.

Dijital dünyanın kuraklığı karşısında gerçek duygular, insanlar ve olaylarla yaşanan dünyada özgürleşerek dijitalleşmeye karşı durmayı “kuruyan toprakta açan çiçek” metaforuyla anlatan Gülin, aynı zamanda özgürleşmenin mümkün olabileceğine olan inancını, umudunu da vurgulamaktadır. Bu fotoğraf, bireyin yalnızca teknolojiye maruz kalan değil, aynı zamanda onu dönüştürebilen bir özne olarak var olabileceğine işaret eder. Fotoğraf, Freire’nin “diyalojik direniş” ilkesiyle (Freire, 2021) örtüşmektedir.

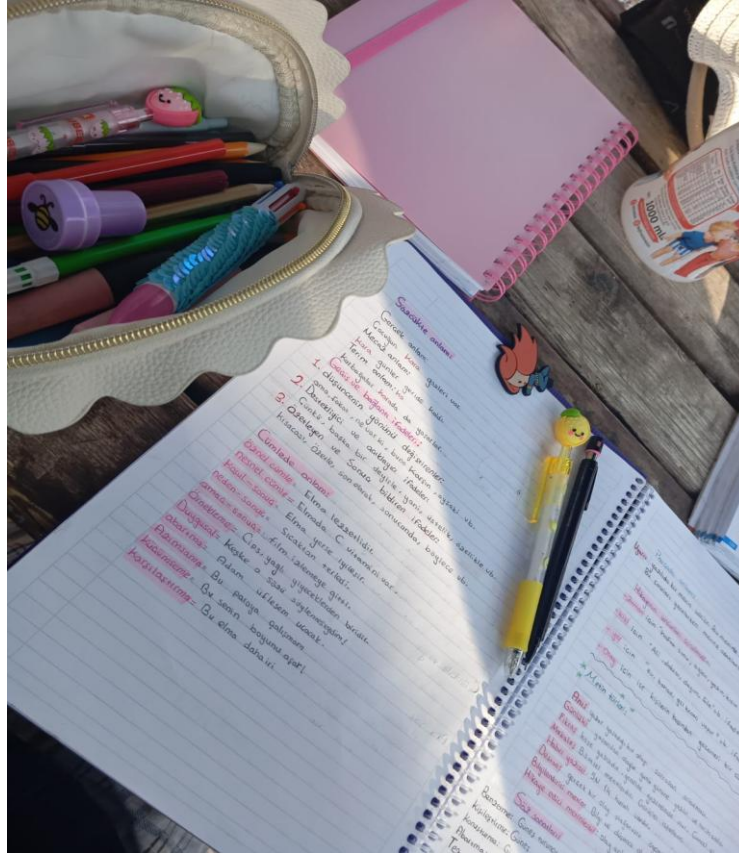
Fotoğraf 5. Yabancılaşma

Aysun, bu fotoğrafı gezdiği bir müzede çektiğini ve dijital dünyanın yapaylığını, sahteliğini bu fotoğrafla anlatmak istediğini ifade etmiştir. Doğadan, kültürden ve gerçeklikten kopmuş bir dünyanın içinde kutup ayısı da gerçek olmaktan uzaklaşmıştır artık. Dijital dünya da insanı bu kutup ayısının durumuna getirebilir Aysun'a göre. Kutup ayısı, yaşam alanı yok olmuş ama alışveriş merkezlerinde veya tematik alanlarda sergilenen bir "yapay varlık" haline gelmiştir. Sosyal medyada metalaşan insan davranışları, eylemleri ve yaşam biçimleri de yapaylaşmakta ve bu sergilenen kutup ayısı gibi gerçek olmaktan uzaklaşmaktadır. İnsan, doğayla gerçek bağını yitirmiş, artık onun yalnızca temsillerine ulaşabilmektedir. Fotoğraftaki kutup atmosferi, kutup ayısı, ışıklar her şey sahtedir ve bu da gençlerin dijital dünyada tükettikleri "yapay gerçekliklerin" ne kadar baskın hale geldiğine işaret eder. İglo burada bir yaşam alanı değil, bir eğlence unsuru haline gelmiştir. Bu da, kültür endüstrisinde kültürlerin nesneleştirilmesi ve yüzeyselleştirilmesi sürecini göstermektedir. Bu fotoğraf aracılığıyla Aysun ile dijital dünyanın verdiği yapaylık ve yabancılaşmanın aşılabilmesi için doğa ve insana ait gerçekliklerin metalaşmadan yaşanabilmesi gerektiği üzerine konuştuk.

Aysun'un kutup ayısı figürüyle sembolize ederek aktardığı anlatı, dijital dünyanın insanlar için doğadan ve hakikatten koparan bir yapay gerçeklik evrenine dönüştüğünü ifade etmektedir. Fotoğraf, kültür endüstrisinin bireyi sadece tüketen bir izleyici değil aynı zamanda bireyin fiziksel, duygusal her türlü özelliğinden yararlanarak onu bir temsil nesnesi hâline getirdiğine de işaret eden bir görsel olarak da yorumlanabilir.

Fotoğraf 6. Anlam

Zeliha, açık havada ders çalışırken çektiği bu fotoğrafla, çevresini ve dünyayı anlayabilmesinde Türkçe derslerinde öğrendiği sözcük anlamlarının ve nasıl kullanıldıklarının kendini ifade etmesinde çok yararlı olduğunu, bunlar üzerine düşünmenin kendisine iyi geldiğini ifade etmiştir. Bu fotoğraf hakkında yaptığımız tartışmada Zeliha, sosyal medyadaki iletişimin ise kendisine çok hızlı geldiği, çoğu zaman bir şeyleri anlayamadan cevap vermek, tepkide bulunmak, beğenmek gibi eylemlerde bulunmak zorunda hissettiği, bunun da duygularını ve aklını çoğu zaman gereksiz yere çok karıştırdığı ve anlam dünyasını geliştiremediğini belirtmiştir.

Zeliha'nın açık havada ders çalışarak dijital dünyadan uzaklaşması ve bunun anlam dünyasına iyi gelmesi, anlam dünyasının dijitalleşmiş dünyanın hızı, yoğunluğu, geçiciliği veya güvensizliğiyle bastırıldığına işaret eder. Sosyal medyada iletişim çoğu zaman yüzeysel kalırken, derin düşünme ve kavramsal yapı kurmaya zaman kalmamakta, gerek duyulmamakta veya anlamı kurmak zorlaşmaktadır. Bu durum, Freire'nin bilgiye ulaşmayı hedefleyen değil, bilgiyi dönüştürerek anlamlandıran anlayışıyla da doğrudan ilişkilidir.

Fotoğraf 7. Ağaç, Su ve Kökler

Derin, bir doğa gezisi sırasında çektiği bu fotoğrafla, ormanda ağaçlar, dallar ve köklerin kendisine dijital dünyanın öğelerini, fiber optik kabloları, veri merkezlerini, algoritmaları, paylaşımları, reklamları, sosyal ağları, web sitelerini, platformları anımsattığını, dallanıp yayılan kökleri bu ağların insan zihninde oluşturduğu etkilere benzettiğini, bunların köklü biçimde insan düşüncesi ve yaşamını etkilemesi ve sarmasını gösterdiğini ifade etti. Ağacın arkasından akan suyun ise kendisi için bir umudun sembolü olduğunu, bu suyun dijital dünyadaki paylaşımları insanlık için daha yararlı ve temiz hale getirebileceğini söyledi. Suyla beslenen köklerin ise dijitalleşmenin olumsuz etkilerini insan yaşamı ve gelişiminde, toplumsal yaşamın devamında olumluya çevirmek için daha güçlü olanakların mümkün olduğunu simgelediğini ifade etti.

Derin’le yaptığımız tartışma da çektiği fotoğrafla dijitalleşmenin olumlu ve olumsuz yönlerini göstermek istediğini, bağımlılık ve özgürleşmeyi bir arada vurgulayan bir anlatımı tercih ettiğini gösterdi. Burada ağaç köklerinin gözetim kapitalizminin topluma ve bireylerin yaşamına derinlemesine nüfuz edişini gösterebildiğini, toprağın görünmeyen yerlerine yayılmaları gibi, gözetim kapitalizminin de toplumsal yaşam üzerinde görünmez ama her yerde var olan bir izleme ağı kurduğu üzerine konuştuk Derin ile. Yüzeye çıkmış olan kökler, gözetim mekanizmalarının artık gizlenemediğini, bu mekanizmaların gündelik hayatımızda açıkça hissedilir hale geldiğini sembolize etmektedir. Doğal su akışı bireylerin özgür yaşam akışını da temsil edebilir ve köklerin de bu akışı çevreleyerek yönlendiren ve sınırlayan güç ilişkilerini çağrıştırdığı söylenebilir.

Fotoğraf 8. Betona İnat Papatya

Pelin, beton zemin ile taşların arasında açan papatyaların fotoğrafını dijitalleşmeye karşı doğanın gücünü göstermek için çektiğini ifade etti. Doğal bir canlılığı temsil eden papatyalar, yapay/insan yapımı sert yüzeylerin arasında kendine alan açmıştır. Burada papatyaların betona rağmen çıkması ve çiçek açabilmeleri, dijital dünyada ve gözetim kapitalizmi altında yaşansa da kişilerin kendi öznelliklerini ve özgürlüklerini ifade etme çabasını gösterebilmelerini simgelemektedir. Pelin ile beton zeminin, gözetim kapitalizminin katı ve yapay yapısını, insanları sıkıştıran, sınırlandıran teknolojik-ekonomik sistemi temsil edebileceği, açan çiçeklerin bu sistem içinde büyüebilmesinin ise gözetim altında bile insan iradesinin ve düşüncesinin yok olmayacağını, direniş gücünün kullanılmasının ve yaratıcılığın mümkün olabileceğini göstermesi üzerine bir diyalog kurduk. Burada dijital sistemdeki kullanıcıların üretkenlik ve direnişini papatyalar simgelemektedir. Beton zeminin de dijital kapitalizmin katı kurumsal ve teknolojik yapısını anlatmakta olduğu söylenebilir.

Her şeye karşın kullanıcılar, dijital platformların sınırlandırılmış yapısına tabi olmak yerine bu yapıları kullanarak kendi içeriklerini, kimliklerini, topluluklarını üretebilirler. Tıpkı papatyaların taşların arasından yol bulması gibi onlar da kendi

özelliklerini buralarda inşa edebilir ve özgürleşmeye çalışabilirler. Ancak papatyalar da kapitalist sistem içerisinde meta olmaktan kurtulamazlar, estetik bir değer olarak alınıp satılırlar. Bu nedenle dijital dünyadaki üretimlerin ve oluşan özneleşme alanlarımızın da birer dijital veri olarak sistem tarafından kullanıldığının ayırında olmalıyız. Pelin'le diyalogumuz bu değerlendirmeler üzerinden kuruldu. Bu okumalar, gözetim kapitalizminin kuşatıcı ve bağımlılık üreten yapısına işaret ederken diğer yandan bu yapıya rağmen kişilerin yaşamlarında iradi eylemler ve eleştirel bilinç yoluyla açılacak özgürlük alanlarını sembolik olarak yansıtmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, dijital kapitalizmin genç bireyler üzerindeki etkilerini, kültür endüstrisinin yönlendirici gücü ve Paulo Freire'nin diyalojik pedagojisi bağlamında anlamaya çalışmıştır. Foto-anlatı yöntemi aracılığıyla gençler, dijital dünyanın kendi yaşamlarında yarattığı etkileri görsel ve sözel olarak anlatmışlardır. Katılımcıların anlatıları, dijital mecraların yalnızca birer eğlence ve iletişim aracı değil, aynı zamanda bireyin anlam dünyasını şekillendiren, zaman algısını bozan ve sosyal ilişkilerini dönüştüren güçlü ideolojik alanlar olduğunu göstermiştir.

Lise öğrencileriyle yapılan bu çalışmayla dijital kapitalizmin genç bireylerin düşünsel, duygusal ve toplumsal deneyimleri üzerindeki etkisi ve yönlendirici gücünün, Paulo Freire'nin diyalojik pedagojisi bağlamında anlaşılması amaçlanmıştır. Katılımcıların anlatılarından görüldüğü üzere, dijital ortamlar gençler için hem bir yabancılaşma kaynağı hem de potansiyel bir özgürleşme alanı olarak deneyimlenmektedir.

Katılımcıların ürettikleri foto-anlatılar, dijital kapitalizmin bireyler üzerindeki etkilerini ve özgürleşme potansiyellerini farklı tematik başlıklar altında anlamaya olanak tanımıştır. Paulo Freire'nin diyalojik pedagojisiyle birlikte okunduğunda bu anlatılar, gençlerin dijital dünyayla ilişkilerinde yalnızca edilgen konumda olmadıklarını, aksine eleştirel farkındalık ve özgürleşme arayışı içinde olabildiklerini de ortaya koymaktadır.

Foto-anlatılarla örtüşen temalar dijital tüketim ve bağımlılık bilinci, gerçek sosyallik vs. sanal ilişkiler, direnç ve yeniden filizlenme, çelişkiler ve irade mücadelesi, yabancılaşma ve temsili gerçeklik, anlam arayışı ve eleştirel düşünme olarak ortaya çıkmıştır. Temalar, dijital çağda eğitim ve iletişim süreçlerinin gençler tarafından sadece teknik birer araç olarak görülmediklerini, ideolojik ve kültürel bir alan olarak ele alındıklarını, özgürleşmeye dayalı alternatif bir pedagojik yaklaşımın mümkün olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu nedenle, çalışmanın bulguları yalnızca bireysel farkındalıkların altını çizmemekte, aynı zamanda dijital çağın eğitsel boyutunun nasıl dönüştürülebileceğine dair de ipuçları sunmaktadır. Dijital teknolojiler, yüzeyde bireylere sınırsız ifade özgürlüğü, katılım ve öğrenme fırsatları sunuyor görünse de bu olanakların arka

planında algoritmik denetim, veri sömürsü ve dikkat ekonomisine dayalı bir yönlendirme ağı bulunmaktadır. Bu koşullar altında kamusal alan daralmakta, özel alan kamusal olanla iç içe geçmekte ve bireyin özne olarak özgürleşme imkânı zayıflamaktadır. Bu noktada, Paulo Freire'nin diyalojik pedagojisi özgürleşme odaklı alternatif bir öğrenme ve iletişim modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Freire'ye göre eğitim, egemen ideolojilerin yeniden üretildiği bir mekanizma olmaktan çıkarılmalı, diyalog, karşılıklılık ve eleştirel farkındalık temelinde dönüştürülmelidir. Dolayısıyla Freire'nin pedagojisi, bireyin kendi koşullarının farkına vararak bunları dönüştürebilme iradesinin oluşmasına rehber işlevi görebilir.

Sonuç olarak, günümüzde dijital kapitalizm ve kültür endüstrisi, bireylerin hem düşünsel hem de duygusal düzeyde şekillendirildiği güçlü ideolojik yapılar haline gelmiştir. Ancak bu yapıların hegemonyası eleştirel pedagojik yaklaşımlarla sorgulanabilir ve dönüştürülebilir. Paulo Freire'nin diyalojik pedagojisi de bize bu yolda güçlü ve güçlendirici bir rehber olabilir. Çünkü bu rehber, bireylerin dijital dünyadaki edilgen konumlarını sorgulayan, katılımcı ve dönüştürücü bir öğrenme süreci inşa etmeye olanak tanımaktadır.

Kaynakça

- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2002). *Dialectic of Enlightenment* (E. Jephcott, Trans.). Stanford University Press. (Original work published 1944)
- Alexandre, B., Ferronato, R. F., Lima, A. B., Pontes, F. G. A., & Lima, O. D. S. F. C. (2024). Paulo Freire E A Pedagogia Do Oprimido: Reflexões Sobre A Educação Crítica E Transformadora. *IOSR Journal of Business and Management*, 26(11), 12–21. <https://doi.org/10.9790/487x-2611071221>
- Andrade, A. D., Santos, F. D. V. dos, Vieira, M. A., Pereira, P., Souza, D. C. de, Araújo, N. M. da F. T. de S., Araujo, F. A. M., Carvalho, J. G. de, Andrade, S., Sobrinho, A. F. de L., Strada, C. de F. P., Santos, J. N., Costa-Silva, J., Melo, E. A. dos S. F., & Ribeiro, E. V. (2024). Paulo freire e a educação dialógica: relevância e aplicações no século xxi. 6(2). <https://doi.org/10.56238/arev6n2-112>
- Barker, J., & Smith, F. (2012). What's in focus? A critical discussion of photography, children and young people. *International Journal of Social Research Methodology*, 15(2), 91–103. <https://doi.org/10.1080/13645579.2012.649406#.VNSZSHZFDL8>

- Berra, M. (2020). Shoshana Zuboff, The Age of Surveillance Capitalism. The fight for a human future and the new frontier of power. 82(64), 95–98.
<https://doi.org/10.4000/QDS.3723>
- Carr, N. (2025). Şimdinin Tiranlığı Musa'nın Tabletlerinden Google'a. Corpus Dergi. <https://corpusdergi.com/2025/simdinin-tiranligi/>
- Castro, E. M. N., & Castro, K. N. (2018). Educação e complexidade: um diálogo possível. Educação (UFSM), 43(2), 223–234.
<https://doi.org/10.5902/1984644427228>
- Couldry, N., & Mejias, U. A. (2019). The costs of connection: How data is colonizing human life and appropriating it for capitalism. Stanford University Press.
- Dahlgren, R. L. (2022). Freire's Dialogic Process as a Means of Facilitating the Teaching of Controversial Public Policy Issue. Urbana, 1, 1-20.
<https://doi.org/10.47785/urbana.1.2022.7>
- Duman, K.; Çelik, M. (2023). Dijital çağda platform kapitalizmi. Gündelik hayatta dijital çağın ayak izleri içinde (pp.163-174). Eğitim Yayınevi.
- Erten, B. (2025, 2 Ocak). 2025 ile yeni bir nesil doğdu: Beta kuşağının pek çoğu 22'inci yüzyılı görecek. Gazete Oksijen. Erişim adresi: Gazete Oksijen Yaşam bölümünden erişilmiştir. <https://gazeteoksijen.com/yasam/2025-ile-yeni-bir-nesil-dogdu-beta-kusaginin-pek-cogu-22inci-yuzyili-gorecek-231866>
- Foini, D. (2023). Autonomy under surveillance capitalism. AI and Society, 38(2), 451–467.
- Freire, P. (2021). Ezilenlerin pedagojisi (Çev. D. Hattatoğlu, E. Özbek, & A. Fethi). Ayrıntı Yayınları. (Orijinal eser 1970 yılında yayımlanmıştır)
- Fuchs, C. (2014). Digital labour and Karl Marx. Routledge.
- Garcia, A. (nd). Çokça dile getirilenler: çocuklarla birlikte fotoğraf deneyimleri.
<https://doi.org/10.21747/2975-8033/cad4a4>
- Giles, P. (2019). The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. Journal of Cultural Economy, 12(6), 612–614. <https://doi.org/10.1080/17530350.2019.1639068>
- González, P., & Barandiaran, X. E. (2024). Attention is all they need: Cognitive science and the (techno)political economy of attention in humans and machines. ArXiv. <https://arxiv.org/abs/2405.06478>
- Gray, C. H. (2019). The Threat of Surveillance Capitalism. 16(2), 265–276.
<https://doi.org/10.5209/tekn.64984>
- Habermas, J. (2014). Kamusal alanın yapısal dönüşümü (Çev. T. Bora). İletişim Yayınları. (Orijinal eser 1962 yılında yayımlanmıştır)

- Halperin, BA ve Lukin, SM (2023). Anlatı Zekasını Öngörmek: Yaratıcı Bir Görsel Hikaye Anlatımı Antolojisi. Bilgi İşlem Sistemlerinde İnsan Faktörleri Uluslararası Konferansı. <https://doi.org/10.1145/3544548.3580744>
- Hari, J. (2022). Çalınan Dikkat: Neden Odaklanamıyoruz? (B. E. Aksoy, Çev.). Metis Yayınları. (Orijinal eser yayın yılı: 2022)
- Hancı, A. (2017), Jurgen Habermas'ta Burjuva Kamusalının Çöküşü ve Günümüzle Benzerliği, Eleştirel Pedagoji, Sayı. 51-52, Sayfa. 66-74.
- Hancı, A. (2022), Bilişsel Kapitalizm Çağında Emek, Eğitim ve İletişim Süreçleri. ed. İ. Özdemir ve S. Işık, İletişim ve Eğitim; Eğitim İletişimi ve İletişim Eğitimi (s. 65-114). Adana: Karahan.
- Hart, J. A. (2010). Toward a Political Economy of Digital Culture: From Organized Mass Consumption to Attention Rivalry (pp. 56–62). Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230278011_5
- Harvard Law Review. (2020). Economies of surveillance. Harvard Law Review, 133(5), 1280–1315. <https://harvardlawreview.org/print/vol-133/economies-of-surveillance/>
- Hauber-Özer, M. (2025). Sanal Foto-Anlatı: Umut, Destek ve Azim Mesajları. Eleştirel Pedagoji Dergisi, Sayı 77, ss. 26-40. <https://elestirelpedagoji.org/wp-content/uploads/2025/04/2.-sanal-foto-anlati.pdf>
- Jenkins, H., Ito, M., & Boyd, d. (2016). Participatory culture in a networked era: A conversation on youth, learning, commerce, and politics. Polity Press.
- Kılıç, R. (2024). A Review on “The Spirit of Digital Capitalism”. Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi, 6(2), 87-92. <https://doi.org/10.55055/mekcad.1551110>
- Li, Z. (2022). Generative Logic of Digital Capitalism Based on Artificial Intelligence Technology. Mobile Information Systems, 2022, 1–7. <https://doi.org/10.1155/2022/9068591>
- Livingstone, S. (2009). Children and the Internet. Polity Press.
- Lovink, G. (2019). Sad by design: On platform nihilism. Pluto Press.
- Mckee, S., Halsall, T., Sheikhan, NY, Knight, R., Henderson, J. ve Hawke, LD (2024). "Resimler, kelimelerin anlayamayacağı şekilde anlamama yardımcı oldu": Gençlerin liderliğindeki bir foto-ses çalışmasına katılan gençlerin düşünceleri. PLOS ONE , 19. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0308165>
- Narin, Ö. (2025). Dijitalleşme, yapay zekâ ve toplum. Toplum ve Hekim, 40(4), 245–256. Türk Tabipleri Birliği. Retrieved from https://www.belgelik.dr.tr/ToplumHekim/kayit_goster.php?Id=3265

- Nurjanah, N., Abdulkarim, A., Komalasari, K., Bestari, P., & Suwandi, M. A. (2024). Critical literacy of young citizens in the digital era. *Jurnal Civics: Media Kajian Kewarganegaraan*, 21(2).
<https://doi.org/10.21831/jc.v21i2.70232>
- Pietersen, D. (2022). Engaging Paulo Freire on deliberative democracy: Dialogical pedagogy, deliberation and inclusion in a transformative higher education online education space. *Theological Studies*, 7, 1-15.
<https://doi.org/10.4102/the.v7i0.211>
- Roberts, P. (2016). Paulo Freire and the Politics of Education: A Response to Neumann. *Educational Philosophy and Theory*, 48(6), 645-653.
<https://doi.org/10.1080/00131857.2015.1104887>
- Schiller, D. (1999). *Digital capitalism: Networking the global market system*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Singh, J. P. ; (2008). Paulo Freire: Possibilities for dialogic communication in a market-driven information age. *Information, Communication & Society*, 11(5), 699-726. <http://dx.doi.org/10.1080/13691180802124518>
- Srnicek, N. (2017). *Platform capitalism*. Polity Press.
- Staab, P. (2024). *The roots of digital capitalism*. Winchester University Press.
<https://doi.org/10.7765/9781526172174.00007>
- Valeriani, A. S. (2023). Surveillance capitalism from a Kantian and utilitarian perspective. *Ethics and Information Technology*, 25(3), 213-229.
- van Dijck, J., Poell, T., & de Waal, M. (2018). *The platform society: Public values in a connective world*. Oxford University Press.
- Virilio, P. (1997). *Open sky* (J. Rose, Trans.). Verso.
https://books.google.com.tr/books?id=OF_cPrItMmsC&pg=PP7&hl=tr&source=gbs_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false
- Wang, M. (2025). Wearable technology and surveillance capitalism: A critique. *Technology in Society*, 75, 102389.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. New York: PublicAffairs.
- Zuboff, S. (2021). Gözetleme Kapitalizmi Çağı: Gücün Yeni Sınırında İnsan Geleceği İçin Savaş. (T. Uzunçelebi, Çev.) İstanbul: Okuyan Us Yayınevi.